
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ ТА СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

ОСЕЦЬКИЙ Валерій Леонідович, доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дедалі зростаюча роль епохальних нововведень із властивими їй характеристиками у всіх сферах життєдіяльності суспільства в XXI столітті перетворила його інтелектуальний потенціал (інновації, освоєне знання у широкому розумінні) в основну рушійну силу висхідного соціально-економічного розвитку цивілізації, рішуче відсунувши на другий план фактори ресурсно-географічної природи. Основні тенденції, що домінують нині у світовій господарській системі, цілком узгоджуються в логіку цього процесу.

По-перше, найважливішою частиною національного суспільного багатства стає інтелектуальний продукт; по-друге, господарська діяльність перетворюється в процес безперервних інтелектуальних інновацій; по-третє, конкурентоздатність господарюючих суб'єктів, цілих галузей і держав безпосередньо залежить від спроможності сприймати та генерувати інновації, виявляти фактори, що визначають успіх нововведень; по-четверте, особливе значення в інноваційному оновленні суспільства набуває феномен інтелектуальної власності, на основі якого вирішуються питання присвоєння й використання інтелектуальної діяльності [1].

Розвиток і зростаюче значення феномена інтелектуальної власності в умовах глобалізації господарства, як і недостатня розробленість теоретичних і практичних проблем формування й використання інтелектуальної власності в умовах післяреформеної економіки, зумовлюють необхідність розкрити роль інноваційної діяльності в реалізації і функціонуванні інтелектуальної власності, проаналізувати зарубіжний досвід стимулювання розвитку інноваційної діяльності через інституціональний механізм реалізації та захисту інтелектуальної власності. Практика ринкового господарювання свідчить про відхід від твердої дихотомії «державна власність – приватна власність», віддаючи перевагу інтелектуальній власності як найбільш ефективної з макро- і мікроекономічної точки зору. На сучасному етапі достатньо яскраво виявляється тенденція до пріоритетного розвитку інтелектуальної власності, якій нині в економіці відводиться другорядне значення. З огляду на зростання значущості інтелектуальної власності, вона не може надалі розвиватися відокремлено. Дедалі більшого значення вона набуває для економічного розвитку і створення матеріальних благ, то загальніше постає проблема створення потужної системи управління інтелектуальною власністю, яка б сприяла соціально-економічному розвитку країни [2].

У вітчизняній та зарубіжній літературі існує чимало праць, присвячених вивченню різноманітних аспектів інтелектуальної власності. Теоретичні основи дослідження інтелектуальної власності закладено у працях Г. Беккера, Д. Белла, П. Дракера, Л. Едвінссона, Ф. Махлупа, М. Мелоуна, К. Свейбі, Т. Стюарта, У. Хадсона, Т. Шульца. Значний внесок у розробку теорії інтелектуальної власності розроблено не тільки закордонними, а й вітчизняними вченими. Дослідженню інтелектуальної власності присвячені публікації В. Базилевича, О. Бервено, О. Бутніка-Сіверського, В. Гейця, А. Гриценко, Г. Задорожного, П. Єщенка, О. Кендюхова, В. Мандибури, Ю. Ніколенка, В. Хрустальнової, А. Чухна та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових робіт, присвячених захисту прав інтелектуальної власності в Україні та стимулювання її розвитку, деякі важливі питання

залишаються невирішеними. Зокрема, держава не здійснила необхідної реформи для подолання негативних явищ у сфері захисту інтелектуальної власності, не створила сприятливого середовища і необхідної інфраструктури щодо ефективного функціонування даного сектору. За рівнем захисту та забезпечення прав власності за підсумками 2006 року Україна посідає 58-ме місце. Про це свідчать результати дослідження “Міжнародний індекс прав власності”, проведеного американською асоціацією “Альянс за права власності”. При складанні рейтингу враховувалися такі показники: незамінність судової влади, довіра бізнесу до суддів, політична стабільність, корупція, законодавча захищеність приватної власності, зручність реєстрації та перереєстрації власності, а також питання захисту інтелектуальної власності. На перше місце у світі за рівнем захисту прав інтелектуальної власності за результатами досліджень поставлено Норвегію [3].

Наші дослідження свідчать про те, що бракує ґрунтовних наукових досліджень, присвячених розробці теоретико-методологічних засад і практичної реалізації формування та використання інтелектуальної власності в процесі суспільного відтворення. Розвиток і зростаюче значення феномену інтелектуальної власності в сучасній економіці, як і недостатнє розроблення теоретичних і практичних особливостей організаційно-правового аспекта інтелектуальної власності як фактору її захисту і стимулювання розвитку, визначили мету даної статті.

З огляду на вищевикладене вважаємо, що при трансформуванні національної економіки доцільніше аналізувати не сформовану в ній соціальну й організаційну структуру економіки, представлену різноманітними ринковими інститутами і механізмами їхньої взаємодії, а економічні тенденції сучасного етапу. Саме тенденції відбивають розвиток економіки й менш обтяжені «минулим», що було дуже різним для України і західних країн (географічні чинники, природно-кліматичні, історичні, національно-культурні традиції, менталітет населення й ін.). В аспекті нашого дослідження необхідно спиратися на вироблені світовою практикою форми і способи централізованого й ринкового управління, функціонування та використання інтелектуальної власності, пристосовуючи їх до умов перехідного процесу у вітчизняній економіці, зважаючи на специфічні неформальні інститути, що існують у ній. Вироблення подібної системи управління інтелектуальною власністю є актуальним і досить складним завданням. Порівняльна характеристика інтелектуального продукту, а також засобів і результатів інтелектуальної праці у вітчизняній і розвинутій ринковій економіці переконливо свідчить про їхню формальну відповідність. Але в змістовному плані існують принципи розбіжності. Різні види інтелектуальної власності як поетапний процес перетворення результатів інтелектуальної діяльності в товар, тобто субстанцію, що має визначену ринкову обіговість і визнану суспільством цінність, кількісно виражену в ціні. В Україні вони почали розвиватися відповідно до загальносвітових тенденцій, тому необхідно існуючі розбіжності в їхній сутності звести до мінімуму або ж усунути.

Як показує світовий досвід, наявність інституту інтелектуальної власності має найважливіше значення для формування мотивації високоефективної інтелектуальної праці. Інтелектуальна власність – це система законодавчо оформлених відносин, що складається з приводу створення продуктів інтелектуальної праці, володіння ними, їхнього обміну й використання.

Розвиток інтелектуальної власності в ринкових умовах під впливом НТР і інтеграційних процесів, що відбуваються у світі, пов'язаний, з одного боку, з появою нових видів інтелектуальних продуктів, для яких необхідний правовий захист (програми для ПЕОМ, топології інтегральних мікросхем і т. д.), з іншого боку – з необхідністю підвищення ефективності правового захисту як стимулюючого фактора. Особливе місце відводиться об'єктам, що представляють комерційну таємницю. Тут діє система законодавчої охорони, що поширюється і на секрети виробництва (ноу-хау).

Становлення інституту інтелектуальної власності в більшості європейських держав завершилося в середині XIX ст., хоча й у XX-XXI ст. законодавство з приводу цих відносин продовжувало удосконалюватися.

Нині відносини, пов'язані з інтелектуальною власністю, регулюються в більшості країн законодавством про авторське право, патентним законодавством і спеціальним законодавством про несумлінну конкуренцію. Виїтковий характер прав на об'єкти інтелектуальної власності забезпечує їхнім власникам здійснення всіх дозволених законом дій з одночасною заборорою третім особам здійснення таких дій без згоди власників. Абсолютний характер цього права полягає в тому, що воно діє проти будь-якої особи, яка використала чужий об'єкт інтелектуальної власності без дозволу власника.

Розвиток міжнародних економічних і культурних відносин у другій половині XIX – початку XX ст. супроводжувався регулюванням відносин інтелектуальної власності між країнами. У 1967 р. на Стокгольмській конференції була заснована Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ).

В Україні з розвитком ринкового господарства, паралельно із західноєвропейськими країнами відбувався процес формування інституту інтелектуальної власності. На початку XXI ст. країна має інститут інтелектуальної власності, що сформувався в загальних рисах і відіграє вагомий роль у динамічному економічному й культурному розвитку країни. Проте, слід наголосити, що нині актуальним є дефіцит знань з питань інтелектуальної власності, зокрема у тих, хто приймає та ухвалює управлінські рішення. Недостатня проінформованість суспільства з цих питань призводить до порушень прав, а також гальмує впровадження об'єктів права інтелектуальної власності в цивільний обіг, що позначається на економічному розвитку держави й отриманні незалежного прибутку її громадянами.

Дослідження засвідчило, що вирішення проблем правової охорони інтелектуальної власності в сучасному світі відбувається за умов, коли вже сформувалася глобальна система регулювання охорони й захисту прав інтелектуальної власності та Світової організації торгівлі. Базові принципи цієї глобальної системи, насамперед, мають враховуватися будь-якою країною світу з метою реалізації політики розширеного інноваційного відтворення основних фондів з подальшим переходом на інвестиційно-інноваційну модель сталого розвитку.

Сучасний розвиток усіх наукоємних та інноваційних економік в індустріально розвинутих країнах зумовив необхідність якісно інших форм господарювання й інших норм права. Плюралізація відносин власності та зміни у правових нормах були відносною на нові вимоги з боку продуктивних сил. Система інтелектуальної власності була потужним мотиватором високоефективної інтелектуальної праці. Затребуваність виробництвом результатів інтелектуальної праці у сфері фундаментальної науки, НІОКР, прикладних досліджень і розробок, зрощування науки з виробництвом, підвищення на цій основі його наукоємності були зв'язані безпосередньо з відпрацьованими механізмами створення, реалізації, використання інтелектуального продукту, тобто з функціонально діючою (як охоронною, так і стимулюючою) системою інтелектуальної власності.

Однак у країні ще не склалися цивілізовані ринкові відносини, тому в сфері регулювання відносин інтелектуальної власності з використанням правових норм країн із розвинутою ринковою економікою виникає необхідність, з одного боку, адаптаційного коригування ряду правових норм, з іншого – економічного та юридичного розв'язання ряду специфічних українських питань, що не притаманні країнам з розвинутою ринковою економікою.

У результаті приватизації галузевих наукових організацій, реформування державного сектору науки і створення нових наукових організацій більш як четверта їх частина засновані на приватній та змішаній (без іноземної участі) формах власності. Це має важливе значення для організаційної перебудови науки, посилення її взаємозв'язків із виробництвом.

Світовий досвід переконує, що саме у сфері науково-дослідної діяльності та дослідно-конструкторських розробок формуються найрізноманітніші ефективні форми організації (індивідуальні, приватні, кооперативні, державні, корпоративні, змішані), які розв'язують як перспективні, так і поточні дослідницькі й інженерно-конструкторські завдання в оптимальний термін при найменших витратах. Комп'ютеризація наукової сфери і НІОКР,

оснащення приладами, заснованими на електроніці, є матеріальною основою збільшення різноманіття організаційно-економічних форм у даних сферах діяльності.

Інтелектуальна праця, що створює новий продукт, втілюваний в інновації, виявляється вбудованою в помилкові організаційно-економічні системи, а це ускладнює оцінку власної праці та продукту інтелектів.

В Україні, в умовах досить низького рівня матеріальної забезпеченості досліджень посилюється необхідність захисту інтелектуальної власності у плані авторства та в питаннях відпрацьовування механізму регулювання відносин працівника і роботодавця як у науковій сфері, так і в сфері інноваційного виробництва.

Правова охорона інтелектуальної власності, як зазначає Л. Федулова, є фінансовим стимулом, необхідним для інвестування капіталів у технологічні розробки. Відповідно країни з невідповідним рівнем охорони інтелектуальної власності не зможуть залучити значні обсяги інвестицій і технологічних потоків, оскільки власники інтелектуальної власності не мають стимулів для укладення ліцензійних угод щодо передачі прав на об'єкти промислової власності. Як наслідок, посилюється стратифікація країн за рівнем виробництва і реалізації високотехнологічної продукції. За даними ООН, ринок високотехнологічної продукції поділений таким чином: Західна Європа – 35%, США – 25, Японія – 11, Сінгапур – 7, Корея – 4, Китай – 2, інші країни разом – 16%. Частка Росії становить лише 0,13%, України – близько 0,04%.

За оцінками Всесвітньої організації інтелектуальної власності, хоча нові економіки, що швидко розвиваються, застосовують патентну систему дедалі активніше, використання цієї системи занадто сконцентровано і, зокрема, на 5% відомств (відомства США, Японії, Китаю, Республіки Корея і Європейське патентне відомство) припадає 75% патентних заявок і 74% патентів, виданих у всьому світі. Питома вага України не перевищує 0,1% [2].

З огляду на наведені вище дані можна вважати, що нині головним завданням для держави є розроблення і запровадження механізмів перетворення інтелектуальних ресурсів нації, інтелектуального капіталу українського суспільства у виробництво матеріальних і духовних благ.

За останні п'ять років статистика свідчить про усталену тенденцію до зростання кількості заявок на видачу охоронних документів у майже на всі об'єкти промислової власності та збільшення кількості державних реєстрацій авторського права. Станом на 01.01.08 зареєстровано 217053 охоронних документів, динаміка надходження наведена на рисунку.

Отже, яким би досконалим не був сформований правовий інститут інтелектуальної власності, реальне становище дослідників і винахідників буде залишатися досить невизначеним, якщо немає попиту на продукт їхньої інтелектуальної діяльності.

Тому вивчення, а головне – сприйняття закордонного досвіду щодо захисту інтелектуальної власності, стає нині необхідним елементом в удосконалюванні національного законодавства й поліпшення практики його застосування.

Багаторічний світовий досвід стосовно захисту прав інтелектуальної власності сконцентрований у найважливішому міжнародному документі – Угоді з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності (ТРИПВ), у ч. III «Забезпечення захисту прав інтелектуальної власності». При цьому слід враховувати, що ТРИПВ містить мінімальні вимоги до системи інтелектуальної власності.

Основні тенденції й напрями удосконалення законодавства закордонних країн щодо захисту інтелектуальної власності можна простежити на прикладі європейських країн. Для гармонізації національних законодавств країн ЄС на основі напрацьованої в ряді країн практики судового захисту і санкцій за порушення прав інтелектуальної власності у 2004 р. Європейський Союз прийняв Директиву про заходи і процедури здійснення прав інтелектуальної власності. Директива поширює на всі країни-члени ЄС чинні міжнародні зобов'язання, визначені Угодою ТРИПВ і посилює запобіжні заходи контрафакції та піратства. Для цього, як вважають у ЄС, є вагомі підстави, оскільки протиправна діяльність

має тенденцію до розширення. Наприклад, контрафактна продукція вже охоплює до 22% продажів одягу, 10% продажів компакт-дисків і аудіокасет, 16% продажів відеокасет і DVD-дисків. Це призводить до зменшення щорічних надходжень від ПДВ у країни ЄС тільки по цих видах товарів на 100 млн. євро.

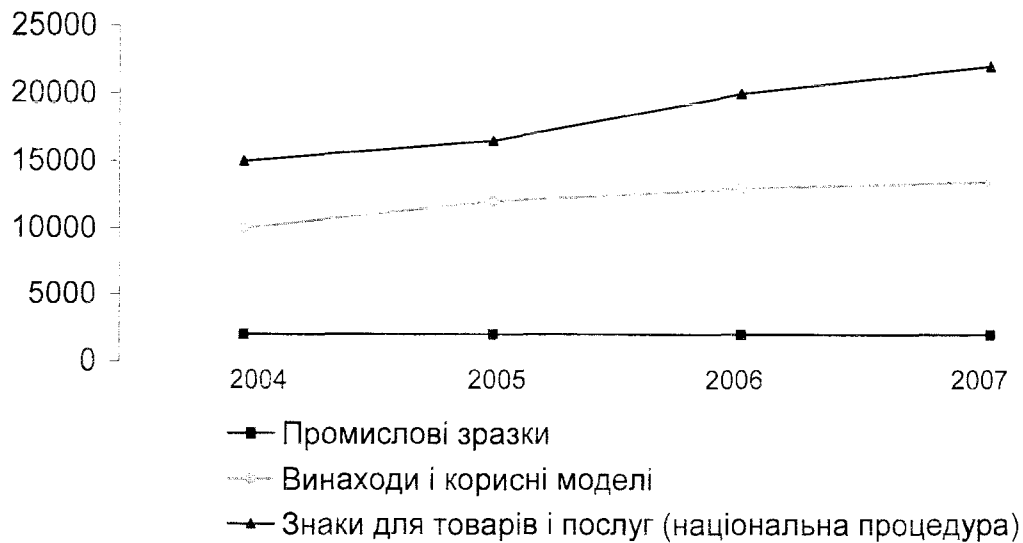

Рис. 1. Динаміка надходження заявок на об'єкти промислової власності, од. [4]

Для боротьби з правопорушеннями у цій сфері Директивою передбачено мінімальні стандарти здійснення прав інтелектуальної власності та загальні зобов'язання, покладені на країни ЄС, щодо заходів, процедур і засобів правового захисту відповідно до встановлених стандартів. Дія Директиви поширюється на всі види правопорушень, включаючи виготовлення й реалізацію контрафактної та піратської продукції, порушень прав на товарні знаки, авторські й суміжні права, а також патенти на зображення, корисні моделі, промислові зразки. Її положення і заходи поширюються й на акти несумлінної конкуренції.

У Директиві для посилення захисту інтелектуальної власності в національних законодавствах країн-членів ЄС визначено ті актуальні положення, що мають бути дорацьовані. Зокрема, це:

- забезпечення винесених судами заборон із метою попередження продажів контрафактних товарів;
- накладення арештів на контрафактну продукцію;
- блокування банківських рахунків відповідача, підозрюваного в порушенні прав інтелектуальної власності;
- розширення повноважень судових і правоохоронних органів при збиранні доказів, у тому числі вимагання інформації про походження й канали поширення контрафактних товарів і продукції, виробленої з порушенням прав патентовласників з метою полегшення виявлення правопорушників;
- заборона діяльності посередників;
- відшкодування збитку, в тому числі шляхом компенсації вигоди.

Слід зазначити, що Директива розглядає карні заходи як ефективний спосіб боротьби з порушеннями прав інтелектуальної власності й пропонує кожній країні ЄС вирішити, які з них вона застосовує в національному законодавстві. Вона передбачає можливість подання позовів про порушення прав інтелектуальної власності не тільки правовласника і ліцензіатами, а й торговими асоціаціями, товариствами та установами з охорони прав [1].

З огляду на запропоновану програму удосконалення заходів щодо захисту

інтелектуальної власності в країнах Європи доречно зауважити, що багато аналогічних положень відображено в законодавстві України, якщо розглядати систему захисних заходів як сукупність положень окремих законодавчих актів стосовно правової охорони об'єктів інтелектуальної власності, захисту прав, залучення до відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності з накладенням відповідних санкцій.

Суть відмінностей деяких базових положень щодо захисту прав інтелектуальної власності в іноземних законодавствах і в законодавстві України можна проілюструвати на прикладі норм протидії порушенням, пов'язаним із контрафактною продукцією. Як відомо, найбільш поширеним тут є порушення виключних прав на товарні знаки й найменування місць походження товарів, авторських і суміжних прав. Порівняємо законодавства США і Великобританії, що мають багаторічний досвід боротьби з контрафакцією, і Китаю, який модернізував своє національне законодавство відповідно до вимог ТРІПВ після вступу до СОТ.

Так, закони про товарні знаки цих країн успішно застосовують для боротьби з контрафактом, крім вилучення і знищення контрафактних товарів, такі заходи як конфіскація та знищення матеріалів і засобів виготовлення незаконно використовуваних товарних знаків і помилкових указівок походження товарів, що передбачає і ТРІПВ. В Україні така норма стосовно матеріалів і засобів виготовлення тільки частково врахована в законодавстві, що призводить до появи на споживчому ринку вдруге виготовленої на тому самому оснащенні контрафактної продукції.

Як переконує досвід багатьох країн, відшкодування заподіяного правласникові збитку від випуску контрафактної продукції є досить дієвим засобом, щоб запобігти порушенню права на об'єкти інтелектуальної власності. У США, наприклад, досить ефективним заходом, застосовуваним на підставі закону про товарні знаки, є стягнення з порушника заподіяних збитків у судовому порядку в триразовому розмірі. Тривалий час подібний підхід не застосовувався в Україні. Для розв'язання цієї проблеми у 2006 р. до Кримінального кодексу України було внесено зміни щодо розміру шкоди, заподіяння якої є достатнім для кримінальної відповідальності. Ці зміни забезпечили надійний правовий механізм захисту прав інтелектуальної власності відповідно до вимог Угоди ТРІПС, згідно з якою країни-члени СОТ мають забезпечити у своїх законодавствах наявність норм, що передбачають кримінальну відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності як засіб стримування від таких порушень.

Слід наголосити на ще одній важливій відмінності. У законах про охорону об'єктів інтелектуальної власності згаданих країн міститься багато детально відпрацьованих і конкретизованих стосовно особливостей об'єктів інтелектуальної власності правил і процедур, необхідних для захисту прав інтелектуальної власності й боротьби з контрафакцією. Якщо є посилання на інші законодавчі акти, то робиться це точково і в цих актах деталізується відповідна процедура або норма застосування. Такий системний взаємозв'язок і конкретизація законодавчих положень у цілому забезпечує їх успішне застосування для захисту інтелектуальної власності.

В Україні закони, що стосуються інтелектуальної власності, в сукупності начебто теж відображають досить розвинуту систему захисних заходів проти порушень прав інтелектуальної власності. Однак ефективність правозастосування системи в цілому залишає бажати кращого через недостатню узгодженість і неконкретність положень про відповідальність та санкції, що накладаються за порушення інтелектуальної власності у відповідних кодексах у частині реалізації тих правових способів захисту, що проголошені в законах України про правову охорону об'єктів інтелектуальної власності й віднесені до виконання у відповідні галузі права (цивільне, адміністративне, кримінальне законодавство).

Розробка і вдосконалення правових механізмів охорони й захисту прав інтелектуальної власності мають сприйматися як один із пріоритетів державної політики. По-перше, має бути розроблена й затверджена Кабінетом Міністрів України комплексна програма розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності. Надзвичайно важливою

проблемою сьогодні є формування в Україні сучасного ринку інтелектуальної власності. Слід поступово й послідовно створювати систему стимулювання розвитку об'єктів інтелектуальної власності на основі удосконалення системи оподаткування у сфері розробки об'єктів інтелектуальної власності, інвестиційної підтримки в інноваційній сфері з боку держави.

Основною метою української економіки є пошук нової якості розвитку, що забезпечує підвищення ефективності й конкурентоспроможності матеріального й інтелектуального виробництва, високі та стійкі темпи зростання. Досягнення цієї масштабної, але реальної мети вимагає кардинальних змін у соціально-економічному розвитку на основі цілеспрямованої національної інноваційної стратегії, що спирається на програму технологічної модернізації України.

Зростаюча частина доданої вартості створюється нині за рахунок інноваційного процесу, а виробництво нововведень перетворилося в самостійну галузь, що визначає успішність інших видів діяльності. Однак частка «нової економіки» у ВВП України становить 2-4%, водночас у розвинутих країнах вона досягає 50%.

Загальний обсяг фінансування наукової і науково-технічної діяльності за рахунок усіх джерел протягом останніх років становив близько 1-1,2% ВВП, у тому числі за рахунок державного бюджету – 0,38-0,40%.

У 2007 році сума витрат держбюджету на наукову сферу перевищила 3 млрд. грн., у тому числі за рахунок загального фонду – понад 2,7 млрд. грн. У 2008 році фінансування науки за рахунок держбюджету заплановане в обсязі 4,3 млрд. грн., у тому числі за рахунок загального фонду – понад 3,6 млрд. грн. [4].

Для України можливий як сценарій конструктивного входження в нову кооперацію постіндустріального світу, так і загрози її перетворення в країну-аутсайдера, що актуалізує проблему технологічної модернізації. Інноваційна діяльність має активізуватися по всьому «технологічному коридорові» від наукової ідеї до ринкової реалізації відповідно до «замовлення» промисловості та конкретних вимог до техніко-економічних характеристик нових технологій, матеріалів, систем машин і устаткування. Перехід економіки України на інноваційний шлях розвитку вимагає також цілеспрямованих державних зусиль щодо залучення в господарський обіг результатів науково-технічної діяльності.

Особливу роль для технологічної модернізації відіграють спеціальні інститути інноваційної економіки. Створення «тіла нововведення» завжди було сильною стороною української науки, а комерційна реалізація інновацій або була відсутня зовсім, або вкрай недосконала. Україна має вагомий інтелектуальний потенціал, але не навчилася створювати на його основі капіталізовані активи. Тому науково-технічному співтовариству України необхідно навчитися перетворювати своє вміння правильно мислити і застосовувати практичні навички ефективного одержання інтелектуальної ренти з виробленої знанням вартості. Капіталізація інтелекту є перетворенням кваліфікації кадрів у ліцензії і сертифікати, знань – у права інтелектуальної власності, а репутації – у бренди та фінансові гарантії.

Як переконує досвід багатьох країн, державні зусилля в цих умовах мають бути спрямовані на створення механізму ефективної капіталізації інтелектуального потенціалу та формування інститутів інноваційної економіки. Інститути інноваційної економіки поширюють комерційні можливості використання інновацій, створюють основи для формування й реалізації мотивації до одержання прибутку не тільки за рахунок впровадження інновацій її розробникам – реалізації економічного потенціалу нововведень у власному виробництві, а й за рахунок продажу окремих прав інтелектуальної власності зацікавленим покупцям. Тобто інтелектуальна власність забезпечує можливості для формування й реалізації двох типів мотивації до інноваційної діяльності, двох типів джерел одержання прибутку від інноваційної діяльності. Слід зазначити, що в сучасних умовах за обсягами одержуваних прибутків друге джерело значно перевищує традиційний спосіб отримання прибутку за рахунок інновацій.

Рівень, характер, стан мотивації інституту інтелектуальної власності до інноваційної

діяльності, укладення угод купівлі-продажу прав на нововведення визначають обсяги, склад, механізми, тенденції розвитку ліцензійної торгівлі, які мають враховувати інститути інноваційної економіки при розробці власної ліцензійної політики виходу на сучасний інноваційний ринок, для побудови оптимального механізму комерційного використання можливостей, наданих нововведеннями.

Результати досліджень свідчать про сталу тенденцію до збільшення обсягів ліцензійної торгівлі. Так, якщо в 1990-х роках загальний обсяг торгівлі технологіями у світі оцінювався від 20 до 50 млрд. дол., то у 2000 р. – вже на рівні 500 млрд. дол. Світовий ринок технологій становить більш як 2 трлн. доларів.

Нині продавцями ліцензій є понад 40, а покупцями – більш як 70 країн. Основними учасниками міжнародної ліцензійної торгівлі залишаються економічно розвинуті країни, на які припадає близько 98% усіх надходжень від укладення ліцензійних угод, а на частку Західної Європи – 73% світового обігу [5].

Одночасно посилюється тенденція до переходу від географічної щільності центрів інноваційної діяльності до їх дифузії, появи нових центрів ліцензійної торгівлі, розміщених у різних регіонах світу. При збільшенні кількості країн, що перейшли до інноваційної моделі розвитку, швидкими темпами зростає частка нових індустріальних країн у створенні об'єктів інтелектуальної власності. Це підтверджується, наприклад, обсягами патентування за кордоном. Так, за кількістю патентів, що реєструються у США, Південна Корея випереджає Великобританію й деякі інші країни світу.

Зазначимо, що організація та стимулювання інноваційної діяльності в країнах-лідерах має такі риси: інтеграція й розвиток НДДКР, проектування і навчання, створення обчислювальних мереж, проведення спільних досліджень, державна підтримка нових технологій. Лідери передових країн переконалися, що знання, інтелектуальний ресурс держави стають вирішальним фактором інноваційного розвитку.

Іноземний досвід та існуюча практика засвідчують, що під впливом інноваційних процесів змінюється і структура економіки. У світі зростає частка розумової праці порівняно із фізичною. За останні 100 років у США частка фізичної праці в сукупних витратах праці знизилася від 90 до 10%.

Панування сфери послуг означає, що найпоширенішим продуктом праці є послуги, які створюються, здебільшого, інтелектуальною, часто творчою працею, витрати яких визначити складно або неможливо. Д. Хоскінс визначив галузі креативної індустрії, сума доходів від яких становила у 1999 р. 2,24 трлн. дол., що перевищило на 40% решту доходів в економіці США (НДДКР – 44,0%, видавнича справа – 27,1, програмне забезпечення – 66,5, дизайн – 35,7, музика – 35,7, реклама – 44,4% тощо).

Нині в розвинутих країнах світу досить високий рівень інвестування підтримується за рахунок великих сум інвестицій в реконструкцію виробництва і розвиток нових галузей економіки. Суттєву роль відіграє економічна політика держави, яка за допомогою податкових важелів і, насамперед, прискореної амортизації, стимулює підприємства збільшувати інвестиції. У розвинутих країнах світу 30-40% інвестицій здійснюється державою. Об'єктом інновацій стало мале інноваційне підприємство. Наприклад, у США і Західній Європі малий бізнес створює до 50% нововведень, є ліцензіатором близько 50% нововведень на світовому ринку. Майже 1/8 щорічно створюваних у США малих фірм спеціалізуються на розробленні, виробництві й комерціалізації нової продукції та технологій. Держава фінансує до 1/3 видатків малих фірм на науково-технічні дослідження й розробки.

Світовий досвід становлення технологічного ринку в США, Японії, Швеції, Тайвані засвідчує, що основним елементом державної політики в розвинених країнах є програми стійкого розвитку і створення технокополісів та технопаркових структур як інноваційних центрів. Технологічні парки в розвинутих країнах основну частину фінансування отримують із державних фондів: у Великобританії вона становить 62% загальних коштів на їхнє утримання, у Німеччині – 78%, у Франції – 74%, у Нідерландах – близько 70%, у Бельгії – майже 100% [6].

Зарубіжний досвід застосування інноваційної моделі розвитку економіки свідчить, що її невід'ємним елементом є венчурне (ризиковане) підприємництво, яке виконує функцію прискорювача цього процесу. Індустрія венчурного капіталу добре розвинена в Сполучених Штатах Америки, де вона зорієнтована на нові технології й залучає різні типи інвесторів: пенсійні фонди, страхові компанії, а також приватних осіб.

В останнє десятиріччя ХХ ст. американське лідерство зміцнилося за багатьма принциповими позиціями. Насамперед це швидке поширення і використання інформаційних технологій. Численні експертні оцінки, у тому числі європейські, свідчать, що лідером конкурентної гонки в даній області є США. Цей факт підтверджується й підсумками діяльності таких корпорацій, як Microsoft, IBM, Intel, Motorola та ін.

США посідають домінуючі позиції в «міжнародній передачі технології» як нетто-експортер патентів, ліцензій, торговельних марок, дизайнів, ноу-хау, технічних послуг. При цьому ця країна – єдиний і вирішальний нетто-експортер технологій у цій формі (і тільки Японія, Швеція і Швейцарія в окремі роки були нетто-експортерами). Коефіцієнт технологічної незалежності, як відношення експорту до імпорту технологій, у США дорівнює 4, в Японії – близько 1.

На нашу думку, Україні доцільно використати європейський досвід, який передбачає реалізацію прав на результати науково-технічної діяльності через забезпечення інтересів суспільства й національної промисловості в тих випадках, коли для підтримки НДДКР залучаються бюджетні ресурси. Тому законодавчо необхідно визначитися з підтримуваними урядом формами співробітництва між вітчизняною промисловістю і наукою.

Враховуючи зарубіжний досвід стимулювання розвитку інтелектуальної власності, зазначимо, що основоположним принципом реалізації державної інноваційної політики повинна стати концентрація ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку науки і техніки, організація інноваційної діяльності, правова охорона й захист результатів наукових досліджень, які часто є об'єктами інтелектуальної власності.

Література.

1. Кузнецова И. В. Интеллектуальная собственность в современной экономике / И. В. Кузнецова. – М.: ТЕИС, 2007. – 160 с.
2. Біла книга. Інтелектуальні власності в інноваційній економіці України / Г. О. Андрощук, О. В. Дем'яненко, І. Б. Жилияєв, Л. В. Сахарова, В. І. Полохало, С. В. Таран (упоряд.). – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 448 с.
3. Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування / Г. О. Андрощук (упоряд.). – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 320 с.
4. Гуманітарна сфера України. Стан. Розвиток. Перспективи: Зб. довідково-інформаційних матеріалів / Всеукраїнський форум інтелігенції. – К.: Довідкове видання, 2008. – 132 с.
5. Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та реалізації: монографія / Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.
6. Економіка знань – модернізаційний проект України : за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Е. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – 544 с.

УДК 339.166.5(075.8). Надійшла до редакції 23.01.2009 р.